

УДК 343.9.01(477)

В.С. ПОЛЯНСЬКА,

Університет державної фіскальної служби України

ВИТОКИ І РОЗВИТОК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: злочинність, транснаціональна організована злочинність, транснаціональна організована економічна злочинність, злочинні організації, тенеза, розвиток, трансформація

Проблема запобігання та протидії транснаціональної злочинності привертає значної уваги фахівців. Протягом останніх років Україна зіткнулася з такими раніше невідомими транснаціональними злочинами, як відмивання грошей у закордонних банках та фінансових установах, транскордонний бізнес, пов'язаний з контрабандою культурних цінностей, викрадення дорогих марок автомобілів та їх реалізація за кордоном, розкрадання міжнародних вантажів, комп'ютерне шахрайство, порушення авторських прав у сфері інтелектуальної власності та ін. Ці злочини характеризуються високим рівнем інтелектуалізації та вчиняються організованими групами, оскільки їх скоєння неможливе без ретельного планування, узгодженості, координації дій учасників в різних країнах, а нерідко й підкупу посадових осіб органів державної влади.

Для України ця проблема є надзвичайно важливою, оскільки її економіка протягом останніх років перебуває у стадії докорінного реформування і певної невизначеності, що створює сприятливу базу для проникнення транснаціональної економічної злочинності в органи державної влади різного рівня, економіку, політику і загрожує сталому розвитку держави.

Тому питання виникнення, тенденцій розвитку, причин і умов та ефективної протидії транснаціональній організованій злочинній діяльності у сфері економіки є безперечно ак-

туальними для наукової та практичної діяльності.

Теоретичним основам протидії транснаціональній організованій злочинності присвячено роботи М.Г. Вербенського, О.М. Бандурки, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.Ф. Долженкова, В.М. Дрьоміна, Г.П. Жаровської, А.П. Закалюка, Н.А. Зелінської, О.В.Козаченко, В.П. Коржа, Г.П. Пожидаєва, І.В. Пшеничного, Е.В. Расьюка, Є.Д. Скулиша, Є.Л. Стрельцова, М.І. Хавронюка та іншими дослідниками.

Метою статті є аналіз специфіки виникнення та розвитку в Україні транснаціональних злочинних організацій економічної спрямованості.

В кримінологічній літературі справедливо зазначається, що історично Україна не належить до держав зі стійкою і кримінально активною транснаціональною організованою злочинністю. На відміну від історично-культурних передумов виникнення та багатовікової історії глобальних транснаціональних злочинних організацій (італійської мафії, японської якудзи, китайських тріад і т.п.), наша держава до останнього часу стикалася здебільшого з проблемами внутрішньодержавної організованої злочинності [1, с.19]. У зв'язку з цим обґрунтованим є уявлення про те, що витoki сучасної транснаціональної економічної злочинності на теренах України слід шукати у проявах організованої злочинної діяльності у радянські часи.

Слід зазначити, що за часів СРСР питанням протидії організованій злочинності, у тому числі економічного характеру, приділялось небагато уваги, оскільки вважалося, що ця проблема не є актуальною для радянського права і соціалістичного ладу, відгородженого від світу «залізною завісою».

У той же час відзначалось, що організована злочинність – феномен для пострадянського простору не новий. До середини 50-х років він проявлявся головним чином у вигляді організованих форм професійної кримінальної злочинності, діяльності так званих «злочинців за законом» [2, с.9]. Крім того, значна кількість організованих злочинних груп існувала ще у

перші роки радянської влади (до кінця 20-х років); серед них – бандитські угруповання, а також організовані групи у сфері економічної злочинності, що вчиняли розкрадання, спекуляцію, шахрайство, підробку грошових знаків, посадові злочини [3, с.12]. Однак, по мірі становлення соціалістичної держави, зміцненні правоохоронних органів, стабілізації економічної ситуації їх діяльність практично припинилась.

Поряд із цим, у радянській кримінологічній літературі вказувалось на поширеність в СРСР злочинного промислу, пов'язаного з незаконними операціями з культурними і мистецькими творами, у тому числі з їх вивезенням за межі СРСР за допомогою іноземних дипломатів, іноземців, що приїхали до країни для виконання сумісних робіт, а також туристів [4, с.77; 5, с.120–121]. Цей вид діяльності традиційно відноситься до проявів транснаціональної економічної злочинності.

Предметами таких злочинів зазвичай виступали ікони, церковне начиння, часто цінні не лише як предмети мистецтва, а й тому, що вони виготовлялись зі срібла, золота з вкрапленням дорогоцінного каміння.

Переважну частину правопорушників становили окремі особи, які з тієї чи іншої причини залишали СРСР. Але органи правопорядку виявляли і достатньо організовані групи осіб, які вчиняли крадіжки з музеїв, монастирів, пограбування квартир окремих громадян, що колекціонували предмети давнини. При цьому злочинці находили скупників цих предметів – як серед громадян СРСР, так і серед іноземців, у тому числі для продажу за іноземну валюту.

Були встановлені зв'язки між вітчизняними злочинцями і іноземцями, що перебували в країні з метою незаконного придбання предметів давнини і мистецтва. Деякі радянські громадяни із числа злочинців займали достатньо відповідальні пости і за характером своїх службових обов'язків мали зв'язки з іноземцями [6, с.161–163].

Таким чином, зароджувались зв'язки між злочинцями, що вчиняли злочини у нашій

країні, і злочинцями, які займалися продажем культурних цінностей за кордоном. Але усі ці факти, безперечно, ще не являли собою транснаціональної злочинності у її нинішньому розумінні.

У вітчизняній кримінології традиційним є уявлення, що корені сучасної організованої економічної злочинності в Україні сягають радянських часів, коли у 60–80 роки несприятлива економічна ситуація потягла негативні кількісні і якісні зміни в злочинності. Зросла питома вага злочинів у сфері економіки, матеріальні збитки від них збільшились у багато разів. У зв'язку з послабленням контролю правоохоронних органів почало відбуватися зрощення крупних розкрадачів соціалістичної власності, тіньових ділків-підприємців (цеховиків) з корумпованими представниками партійного та державного апаратів, і усі вони отримали можливість злочинним шляхом отримувати надприбутки.

Фактично в останні десятиліття радянської системи був створений потужний прошарок економічного криміналітету, що суттєво зріс та збагатився в період перебудови та перерозподілу власності [7, с.8].

Надалі, в кінці 80-х – на початку 90-х років відбувся процес спочатку протистояння, а потім – зрощування ділків тіньової економіки зі злочинними угрупованнями спочатку традиційної загальнокримінальної спрямованості. Активна консолідація злочинних угруповань поступово тягла за собою встановлення ними контролю за цілими галузями торгівлі, виробництва, транспорту, малого, середнього і великого підприємництва, фінансовими операціями.

Починаючи з 90-х років поширенню негативних процесів сприяли такі чинники, як недосконалість вітчизняної законодавчої бази, що регулювала відносини у сфері економіки та державного управління, велика кількість безробітних і малозабезпечених верств населення, які ставали потенційним резервом кадрів для різноманітних злочинних (у тому числі організованих) угруповань.

У кримінологічній науці звернуто увагу на те, що вітчизняна організована злочинність у

значній мірі не відповідає зарубіжним аналогам. Її економічну базу склали процеси перерозподілу державної власності і ринкового реформування економіки, що відбувались за відсутності належної правової бази, слабого державного контролю і певної корупційної ураженості органів влади і управління [8, с.6]. Зміцненню організованої злочинності сприяли недосконалість кредитно-фінансової системи, економічна і юридична необізнаність значної частини населення, керівників і підприємців.

Поступово, наприкінці першої половини 90-х років почали складатися організовані злочинні угруповання на основі своєрідного союзу представників адміністративно-господарської номенклатури, ділків від економіки і криміналітету. Згодом цей союз набув постійного та системного характеру [7, с.9].

Як відзначається в літературі, з розпадом СРСР раніше єдиний правовий простір звузився до території окремих нових держав. У той же час, кримінальний простір не лише не звузився, а й зберіг свою раніше спільну територію [9, с.78].

Після розпаду СРСР працівники правоохоронних органів колишніх республік, виходячи з необхідності дотримання державного суверенітету, втратили колишню можливість розшукувати чи переслідувати злочинців одразу після вчинення злочинів не території інших держав. У правоохоронних органів держав СНД фактично був відсутній досвід боротьби з транснаціональними угрупованнями, не було професійно підготовлених співробітників та належної правової бази у цій сфері. Давалось визнавати і відставання у створенні організаційних структур, націлених на боротьбу з організованою та транснаціональною злочинністю.

Визнаючи нагальну потребу боротьби з новим суспільно небезпечним явищем, у 1991 р. Міністерство внутрішніх справ України створило Головне міжрегіональне управління по боротьбі з організованою злочинністю, пріоритетами діяльності якого визначено знешкодження організованих злочинних груп, насамперед з міжрегіональними і

міжнародними зв'язками, та започаткувало статистичний облік і звітність з цього питання. За даними статистики, у 1993 р. в Україні викрито 275 організованих злочинних угруповань, члени яких вчинили понад 2,7 тис. злочинів [10, с.6].

Період з 1993 до 1999 року характеризувався постійним та значним зростанням показників, що характеризували організовану злочинність. Кількість організованих груп та злочинних організацій збільшилась у вказаний період з 440 до 1166, тобто у 2,7 разів, а кількість виявлених осіб, що вчинили злочини у складі організованих злочинних груп та злочинних організацій – з 2980 у 1994 р. до 4673 у 1999 р., тобто у 1,6 разів [11, с.121]. Що стосується кількості виявлених організованих злочинних угруповань з міжнародними зв'язками, то вона протягом 1996–2000 р. коливалась в межах 9–34 на рік [1, с.220].

К кінцю 1990-х років визначилась тенденція укрупнення організованих злочинних угруповань. Якщо в 1992–1993 рр. серед виявлених організованих злочинних угруповань більшість складалась з двох-трьох осіб, то починаючи з 1997 року – з чотирьох-десяти осіб. У цей же час збільшилась питома вага угруповань з чисельністю понад десять злочинців [7, с.13].

При цьому, як слушно зазначає О.Г. Кальман, на відміну від організованої злочинності в більшості іноземних держав, особливістю діяльності українських злочинних угруповань стало те, що для них пріоритетним є проникнення саме у сфери легальної економіки і фінансової системи, оскільки у нашій країні за обсягом отриманого прибутку вони перевищували «традиційні» сфери діяльності організованої злочинності (наркобізнес, торгівлю зброєю, організовану проституцію та ін.) [12, с.74–76].

Починаючи з 1994 р. структура злочинів, що вчинялися організованими злочинними угрупованнями в Україні, мала тенденцію до суттєвого збільшення питомої ваги економічних злочинів, зокрема, розкрадання державного та колективного майна, контрабанди,

порушення порядку здійснення валютних операцій, зростання злочинів у фінансово-кредитній, банківській системах, паливно-енергетичному комплексі тощо.

Найбільш привабливими для злочинців ставали кредитно-фінансова сфера та банківська діяльність. Питома вага злочинів, вчинених організованими злочинними групами у фінансово-кредитній системі, з 1997 по 2002 роки коливалась в межах 4–6 %, а у банківській сфері досягала 10 % у 1998 р. та 11,2 % – у 1999 році. У зовнішньоекономічній діяльності у 1997 році організованими групами вчинено одразу 14,8 % злочинів [12, с.76].

У подальшому процеси демократизації суспільства, падіння «залізної завіси», послаблення прикордонного контролю, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, стали катализатором інтеграції вітчизняної організованої злочинності до світового кримінального співтовариства. Поступово вітчизняна організована злочинність стала все більше набувати ознак транснаціональної. Іншими факторами стрімкого поширення транснаціональної організованої злочинності в Україні стали кризова соціально-політична ситуація, наявність суттєвих прогалин у кримінальному, кримінально-процесуальному, митному господарському законодавстві, відсутність ефективних методичних розробок з питань протидії новому суспільно-небезпечному явищу, недосконалий механізм міждержавної координації співробітництва.

З часом організовані злочинні угруповання вийшли далеко за межі території держави, встановлюючи зв'язки як з кримінальними структурами, так і з законно діючими економічними суб'єктами. Зміцнювалась їх матеріально-технічна і фінансова база, зростав професіоналізм, організованість і взаємодія з аналогічними структурами за кордоном. Поширенню транснаціональних зв'язків організованих злочинних угруповань сприяло і середнє географічне розташування України, найбільша в Європі довжина кордонів (8215 км), що у поєднанні зі складними соціально-економічними процесами як у нашій країні,

так і у сусідніх державах, призвело до потрапляння країни в один з епіцентрів транснаціональних злочинних потоків.

За офіційними даними, кількість виявлених організованих груп та злочинних організацій з міжнародними зв'язками у 2003 р. становила 32, у 2004–2005 рр. – 43 і 40, у 2006–2007 рр. зменшилась до 28 і 29, а у 2008–2009 рр. – до 18. Однак у 2010 р. правоохоронними органами виявлено вже 40 таких угруповань. Їх частка серед усіх організованих груп та злочинних організацій становила у 2002 р. 2,9 %, а у 2010 р. зросла до 10,1 % [13, с.67].

На думку дослідників, особливостями інтернаціоналізації пострадянської організованої злочинності стали: високі показники міграційних процесів на теренах СНД; потужні фінансові ресурси пострадянського криміналітету, отримані внаслідок безпрецедентного розграбування національного багатства країн СНД, що дозволили йому здійснювати широку інвестиційну діяльність в різних регіонах світу; зрощення організованої злочинності з політичними режимами в багатьох країнах СНД, що зумовило перетворення території Співдружності на притулок для злочинних структур [14, с.20].

Небезпечними напрямками кримінальної діяльності вітчизняних транснаціональних злочинних груп поступово ставали різні види контрабанди, незаконне переміщення через кордон стратегічної та іншої промислової сировини, підакцизних продовольчих та промислових товарів, енергоресурсів, дорогоцінних металів, культурно-історичних цінностей, паливно-мастильних матеріалів та ін. Правоохоронними органами України виявлялись факти незаконної міжнародної торгівлі радіоактивними речовинами та рідкісноземельними металами, яку здійснювали учасники міжнародних злочинних угруповань [7, с.26].

Одночасно транснаціональними злочинними об'єднаннями створено ефективну систему легалізації доходів, отриманих від злочинної діяльності – легалізовані кошти вводяться в економічний обіг, інвестуються в легальний бізнес або виводяться за кордон.

В цілому ж до середини 2000-х років транснаціональна організована економічна злочинність набула сучасного вигляду, охопивши кредитно-фінансову і банківську сфери, сферу приватизації, нерухомості, паливно-енергетичний комплекс, гірничодобувну і металургійну галузі та зовнішньоекономічну діяльність.

Підбиваючи підсумки дослідження, необхідно зазначити, що організована економічна злочинність в Україні протягом останніх десятиліть пройшла чималий шлях розвитку, трансформуючись з діяльності перших угруповань представників адміністративно-господарської номенклатури, ділків від економіки і криміналітету за радянських часів у сучасні форми транснаціонального злочинного бізнесу.

В останні роки діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань перетворилась на масштабну загрозу соціальній, економічній і політичній стабільності в державі.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачаються вивчення головних тенденцій сучасної транснаціональної економічної злочинності в Україні та трансформації її форм, а також питання вдосконалення організаційно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів у протидії транснаціональним економічним злочинам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничук Т. В. Організовані злочинні угруповання з міжнародними зв'язками в Україні: на шляху до транснаціоналізації / Мельничук Т. В. // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 219–222.
2. Организованная преступность – 2 / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Криминологическая Ассоциация, 1993. – 328 с.
3. Семикопний А. Ф. Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921–1929 рр.) : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. Д. Семикопний ; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 18 с.

4. Карпец И. И. Международная преступность / Карпец И. И. – М. : Наука, 1988. – 112 с.

5. Организованная преступность / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М. : Юрид. лит., 1989. – 352 с.

6. Карпец И. И. Преступления международного характера / Карпец И. И. – М. : Юрид. лит., 1979. – 264 с.

7. Корнієнко М. В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії / Корнієнко М. В. – К. : Фонд Юрнауки, 2004. – 300 с.

8. Эминов В. Е. Современная транснациональная преступность: состояние и проблемы борьбы / ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 18 с.

9. Меркушин В. В. Борьба с транснациональной организованной преступностью / В. В. Меркушин. – Мн. : Амалфея, 2003. – 208 с.

10. Вербенський М. Г. Генеза транснаціональної організованої злочинності в Україні / М. Г. Вербенський // Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 1 (47). – С. 3–11.

11. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання / Кулик О. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

12. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / Кальман О. Г. – Харків : Гімназія, 2003. – 352 с.

13. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія / Кулик О. Г. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.

14. Дорошенко А. Д. Фактор транснаціональної злочинності в сучасних міжнародних відносинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 /

А. Д. Дорошенко ; НАН України. Ін-т світ. | економіки і міжнар. віднос. – К., 2003. – 24 с.

Полянська В. С. Витоки і розвиток транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки в Україні / В. С. Полянська // Форум права. – 2016. – № 5. – С. 151–156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_27.pdf

Досліджено специфіку виникнення і діяльності в Україні організованих злочинних груп і злочинних організацій економічної спрямованості. Розглянуто причини та основні тенденції розвитку транснаціональної організованої економічної злочинності в Україні

Полянская В.С. Истоки и развитие транснациональной организованной преступности в сфере экономики в Украине

Исследована специфика возникновения и деятельности в Украине транснациональных организованных преступных групп и преступных организаций экономической направленности. Рассмотрены причины и основные тенденции развития транснациональной организованной экономической преступности в Украине.

Polyanskaya V.S. The Origins and Development of Transnational Organized Crime in the Economic Sphere in Ukraine

We investigated the specificity of the activity in Ukraine and trans-national organized criminal groups and criminal organizations, economic orientation. The reasons and the main trends in transnational organized economic crime in Ukraine was made.